

УДК 378.141:373.3

DOI 10.31494/2412-9208-2018-1-2-134-141

**The Ideas of humanistically oriented educational process
of Vasyl Sukhomlynskiy in modern realities**

**Ідеї гуманістично орієнтованого освітнього процесу
Василя Сухомлинського в сучасних реаліях**

Alla Kramarenko,

doctor of pedagogical sciences,
professor

<https://orcid.org/0000-0003-3922-4979>

allakramarenko11@ukr.net

*Berdiansk State Pedagogical
University*

✉ 4 Schmidta St.,
Berdiansk, Zaporizhzhia region,
71100

Алла Крамаренко,

доктор педагогічних наук,
професор

*Бердянський державний
педагогічний університет,
✉ вул. Шмідта 4, м. Бердянськ,
Запорізька обл., 71100*

Original manuscript received April 17, 2018

Revised manuscript accepted September 13, 2018

ABSTRACT

In the article on the basis of work V.Syhomlinsky the development of humanistic ideas, views of child, his right for freedom and dignity as a responsible personality is considered. In the article the author writes about modern psychological and pedagogical works considering questions of humanization pedagogical process in works of Pavlyshsky Virtue. Based on the context of the study, we feel it is work them phasizing the importance of the position of the out standing searcher that the education of the child's freedom and responsibility requires the improvement of the educational process in order to improve the culture of relations between the teacher and the team, between the teacher and the pupil. V. Sukhomlinsky believed that an important task of the teacher is education of humaneness, responsibility, freedom of pupils, which depends on the teacher's ability to disclose the internal mechanisms of children, to teach them to sympathize with, emotionally feel the other person and, most importantly, to do good.

The ideas of a humanist-oriented educational process were successfully implemented by the famous teacher at the "School of Joy", which he called the "prospect of joy". Analyzing the problems of pupils' freedom and responsibility in this school, we come to the conclusion that used pedagogical influences on the spiritual world of children turned their upbringing in to the "School of Joy" into a unique original style and way of life in which the personality of the child is a special, in tact sphere capable of self-expression, self-development, self-improvement, "... when the for caned personal example of the elders act when all other educational means are imbued with moral purity and nobility".

An analysis of the views of V. Sukhomlynskiy on the humanist-oriented educational process in primary schools as one of the conditions for the education of students' freedom and responsibility, gives grounds for determining the following main provisions of this process: respect for the child; development of the pupil as a subject of

co-creation, cognition and communication; education of the moral and emotional culture of relationships; formation of the pupil's emotional and holistic experience of understanding an other person; creation of conditions for disclosure of creative abilities and individual potential of a pupils.

Keywords: *humanist-oriented educational process, junior schoolchildren, humane qualities, humanism consciousness.*

Постановка проблеми. На початку XXI століття гуманістичні та демократичні тенденції розвитку українського суспільства зумовили суттєві зміни освітніх пріоритетів і цінностей. На жаль, не поодинокі випадки нестримної агресії демонструють не лише дорослі, а й малеча, для якої іноді негативна поведінка когось із дорослих стає прийнятною.

О. Савченко наголошує на тому, що реформування шкільної освіти має відбуватися на таких гуманістичних засадах: дитина як незмінна педагогічна цінність, і педагог – здатний до її розвитку, соціального захисту, збереження індивідуальності. Це розуміння, як підкреслює вчена, співзвучне з тими цінностями, які обстоював у своїх працях В. Сухомлинський (Савченко, 1999: 2).

Аналізуючи спадщину В. Сухомлинського, науковці сучасності (М. Антонець, І. Бех, Л. Бондар, М. Боришевський, І. Буєва, Г. Калмиков, В. Майборода, Д. Мазуха, Л. Петрук, А. Різник, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін.) зазначають, що гуманізм педагогічної системи Павлиського Добротворця ґрунтується на положенні про самоцінність людини, її права на свободу і гідність як неповторної, відповідальної індивідуальності.

У статті “Предтеча нової зорі педагогічної думки України” вчені О. Любар та Д. Федоренко акцентують увагу на тому, що важливою соціально-педагогічною проблемою розвитку особистості В. Сухомлинський вважав виховання потреб, культури, бажань (морального сенсу шкільного життя). На жаль, викликає занепокоєння в науковців той факт, що в сучасній школі ця проблема набуває неабиякої ваги через те, що значна частина дітей сповідує низькоморальні потреби та бажання (Любар, Федоренко, 1999: 6).

Складність вивчення цієї проблеми підтверджується результатами психолого-педагогічних досліджень (І. Бега, А. Кияновського, О. Лавриненко, Л. Шульги та ін.) з питання вихованості молодших школярів, у яких визначальним є такий факт: у початкових класах зростає кількість невідповідальних, невпевнених, емоційно неврівноважених, пригнічених у почуттях, здатних до агресії дітей.

Так, під час експериментального дослідження ми створювали молодшим школярам (ЗЗСО №11, 16, 20 м. Бердянська) проблемні ситуації, проводили рольові ігри, які давали змогу виявити їх реальну поведінку в тих чи інших умовах, спонукали до вибору певних дій залежно від конкретних обставин. Проведена робота в початковій школі дає підстави стверджувати, що тільки 32% учнів здатні порівняти поняття “відповідальність”, “доброта”, “свобода” людини з власною поведінкою, у відповідях інших – превалювали абстрактні визначення.

У цілому, аналізуючи відповіді молодших школярів, їх дії, слід зазначити, що знання учнів переважно мають фрагментарний, несистемний характер, не прийняті особистісно, тим самим спричиняють розбіжність між існуючою теоретичною обізнаністю вихованців та дійсною оцінкою подій, вчинків і поведінковими проявами в реальних ситуаціях. За результатами констатувального експерименту, однією з причин отриманих результатів є нехтування більшістю вчителями початкової школи питанням реалізації гуманістично орієнтованого освітнього процесу. У контексті досліджуваної нами проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи в сучасних реаліях питання гуманістичної педагогіки В. Сухомлинського займає вагоме місце.

Мета статті – аналіз ідей гуманістично орієнтованого освітнього процесу В. Сухомлинського в сучасних реаліях.

Аналізуючи фундаментальне надбання Павлишського педагога, зазначимо, що багато вдумливої уваги присвячено проблемі гуманістично орієнтованого освітнього процесу в його найвідоміших працях: “Серце віддаю дітям”, “Павлиська середня школа”, “Духовний світ школяра”, “Сто порад учителів”, “Як виховати справжню людину” та ін. Слід визначити, що основним вектором цього процесу було виокремлено виховання свободи та відповідальності особистості.

Так, ідеї гуманістично орієнтованого освітнього процесу успішно впроваджувався знаменитим педагогом у “Школі радості”, яку він називав “перспективою радості”. Аналізуючи питання свободи і відповідальності учнів цієї школи, закономірно доходимо висновку, що використані Василем Олександровичем педагогічні впливи на духовний світ дітей перетворювали їх виховання в неповторний самобутній стиль і спосіб життя, у якому особистість дитини – це особлива недоторкана сфера, здатна до самовираження, саморозвитку, самовдосконалення, “... коли діє сила й особистий приклад старших, коли всі інші виховні засоби пройняті моральною чистотою і благородством” (Сухомлинський, 1977: 242 – 243).

Досліджуючи спадщину В. Сухомлинського, М. Антонєць відзначає цілісність поглядів великого вченого на школу і постать учителя в ній. За В. Сухомлинським, “у школі навчають не тільки читати, писати, рахувати, мислити. У школі учать жити”; тобто вдало організований освітній процес – це не єдине завдання школи, дуже важлива, проте не єдина сфера духовного життя дитини (Антонєць, 2002: 17).

М. Антонєць підкреслює, що В. Сухомлинським-ученим створено таку педагогічну систему, в якій все обертається навколо дитини-учня (Антонєць, 2001: 8). Тому високі вимоги висував до вчителя, який має давати не лише ґрунтовні знання, а повинен бути глибоким знавцем людської душі.

Визначальною професійною якістю вчителя В. Сухомлинський вважав здатність ставитися до дитини як до найвищої цінності у власній педагогічній діяльності, для чого потрібно постійно проникати в її духовний світ, вивчати мислення, почуття, характер, інтереси, стан здоров'я і ніколи не вбачати якоїсь жертвності в такій справі.

Павлишський педагог неодноразово підкреслював, що професіоналізм

учителя полягає не лише в умінні бачити і передбачити різноманітні складні ситуації, які виникають у роботі з дітьми, а й навчити дитину діяти на принципах гуманізму, виховати в неї відповідальне ставлення до дійсності (Крамаренко, 2003).

Ідея служіння людям, потреба постійно оберігати їх, особливо в годину важких життєвих випробувань, – одна з найголовніших у творах В. Сухомлинського. В умінні “відчувати душу” іншої людини, у здатності розуміти її душевний стан педагог вбачав найціннішу рису моральності дитини. У книзі “Як виховати справжню людину” автор, звертаючись до дітей, писав: “Не завдавай своїми вчинками, своєю поведінкою болю, кривди, турботи, тяжких переживань іншим людям. Умій підтримати, допомогти, підбадьорити людину, в якій горе... Не будь байдужим” (Сухомлинський, 1976: 253).

Тому В. Сухомлинський у праці “Серце віддаю дітям” попереджав, якщо добрі почуття не виховані в дитинстві, то їх ніколи не виховаєш, через те, що справжня людяність стверджується в душі разом із пізнанням перших та важливих істин; саме в дитинстві людина повинна пройти емоційну школу – школу виховання добрих почуттів (Сухомлинський, 1977: 50). Зазначимо, що уроки людяності дитина, в першу чергу, дістає в школі, яка повинна бути, за висловом В. Сухомлинського, “майстернею гуманності”.

Аналізуючи педагогічну спадщину видатного педагога, Д. Мазоха у монографії “Гармонія творення людини: Гуманізм педагогіки В. Сухомлинського в нове тисячоліття” визначає такі основні положення гуманізації освітнього процесу: любов до дітей, врахування індивідуальних особливостей кожного із вихованців, залучення учнів до творчої діяльності, поважне ставлення до власної думки дитини, встановлення гуманних взаємовідносин (Мазоха, 2000).

Таким чином, модель гуманістично орієнтованого освітнього процесу В. Сухомлинського спрямована, насамперед, на становлення гуманної дитини-людини, відповідальної за свої вчинки, спроможної до власного вибору (Сухомлинська, 2001).

Так, на семінарському занятті студенти отримали завдання: знайти в творі В. Сухомлинського “Сто порад учителів” педагогічні ситуації, спрямовані на розкриття, збереження неповторності та самоцінності дитини (Сухомлинський, 1976).

Після аналізу типових педагогічних ситуацій майбутнім педагогам було запропоновано схему визначення неповторності, самоцінності молодшого школяра (для застосування під час педпрактики), яка складається з таких питань:

1. Які риси характеру найбільш виразно проявляються в учня?
2. Що викликає особливий інтерес у дитини під час навчальної діяльності?
3. Чи приймає молодший школяр активну участь у позакласній, позаурочній діяльності? Що йому подобається робити?
4. З ким із оточення учень більш емоційно відкритий, щирий?
5. Що, за Вашими спостереженнями, у дитини викликає творчу

насагу, захоплення, емоційну піднесеність?

6. Що найбільше засмучує її?

Виходячи з тих положень, що саморозвиток дитини залежить від визнання її унікальності та від створення умов для розкриття її гуманно-творчого потенціалу, студенти надалі продовжували досконале вивчення індивідуальних особливостей молодшого школяра під час проходження педагогічної практики в початкових класах.

Збагаченню емоцій молодших школярів під час спілкування з природою сприяють також казки, оповідання, притчі В. Сухомлинського зі збірок “Казки школи під голубим небом”, “Всі добрі люди – одна сім’я”; “Хрестоматія по етике” та ін. Невеличкі твори спонукають учнів до роздумів про природу та місце людини в ній, мотивують до екологічно доцільної поведінки, активізують власний життєвий досвід у системі “людина – навколишнє середовище”. Наприклад, оповідання В. Сухомлинського “Хлопчик і дзвіночок конвалії”: “Прийшла весна. Із землі виткнулась зелена стрілка. Вона швидко росла, потім розділилась на два листочки. Листочки стали великі. Між ними з’явився великий пагін. Він піднявся, нахилився до одного листочка і ось на світанку розцвів сріблястим Дзвіночком. Це був Дзвіночок Конвалії.

Раненько Дзвіночка побачив хлопчик. Його зворушила краса квітки. Він не міг відвести очей від Конвалії. Хлопчик простягнув руку, щоб зірвати квітку. А квітка йому шепоче:

– Хлопчику, навіщо ти хочеш мене зірвати?

– А ти мені дуже подобаєшся. Ти така гарна, – каже хлопчик.

– Добре, – зітхає Дзвіночок Конвалії. – Зривай. Тільки перед тим, як зірвати, скажи, який я гарний...”

– Чи правильно вчинив хлопчик?”

Роздуми над цією ситуацією спонукають учнів здійснити вибір прийнятної для себе зразка поведінки, критично оцінюючи факти й власний життєвий досвід.

Слід акцентувати увагу на активізації власного гуманістичного потенціалу вчителям початкової школи щодо розробки завдань рефлексивного характеру, проблемних ситуацій етичного характеру, щоб їх зміст був близьким до повсякденних спостережень учнів та спрямовував на відповідну поведінку. Наведемо приклад:

Проблемна ситуація етичного характеру № 1

“Сергійко зрізав вербову гілочку, щоб зробити з неї свичик. Подивився на зріз, а на ньому виступили дрібненькі краплинки соку. Вони були схожі на прозорі сльозинки. Шкода стало хлопчикові гілочки. “Краще посади її, виросте деревце”, – подумав він та й посадив її біля ставка.

– А як би вчинили ви?”.

Проблемна ситуація етичного характеру № 2

“Біля будинку ріс розлогий дуб, якому було багато років. Але він невтомно шелестів листям, давав тінь у спеку, ховав від дощу, давав прихисток пташкам. Любили гратися під дубом і дітлахи. І ось одного разу Василько та Дмитро прив’язали до гілки гойдалку. Гойдалися діти,

сміялися, весело їм було. Тільки гілка дубова все скрипіла і скрипіла.

– Як ви думаєте, чому скрипіла гілка?”.

Вирішення проблемних ситуацій, проведення етичних бесід з молодшими школярами на уроках були передумовою практичної реалізації програми добродчинних, добродворчих справ (за В. Сухомлинським).

Вашій увазі пропонуються такі методичні рекомендації учителям початкової школи з організації добродворчих справ молодших школярів:

1. Допомогайте учням відчути своє “Я”, зрозуміти себе як людину з її властивостями і призначенням, здібностями й можливостями, необхідною їх розвитку та реалізації в житті, сприяйте їх розумінню своєї причетності до того, що відбувається в класі, вдома, а також того, що викликає схвалення або осуд з боку однокласників, старших людей.

2. Надавайте можливість молодшим школярам самостійно визначати добродчинні справи, а потім складіть разом план таких справ.

3. Пам'ятайте, що не примус з вашого боку, а особистий приклад спонукатиме учнів до участі в “добрих” справах.

4. Намагайтеся, щоб добродчинність стала потребою життєтворчості молодшого школяра та запобігайте навіть найменшим проявам байдужості, агресії як у стінах школи, так і поза ними.

5. Емоційна відкритість, гуманні стосунки сприятимуть результативності добродчинних, добродворчих справ.

6. Завжди пам'ятайте, що людинолюбство повинно стати змістом життя молодшого школяра і ви має докласти зусилля на досягнення цієї мети.

Таким чином, виходячи з контексту започаткованого дослідження, вважаємо за належне підкреслити вагомість положення видатного педагога про те, що виховання свободи і відповідальності дитини вимагає вдосконалення освітнього процесу щодо підвищення культури відносин між учителем та колективом, між учителем і вихованцем. Важливим завданням педагога В. Сухомлинський вважав виховання гуманності, відповідальності, свободи в учнів, що залежить від здатності вчителя розкрити в дітей внутрішні механізми, навчити їх співчувати, емоційно відчувати іншу людину і, головне, творити добро.

Отже, аналіз поглядів В. Сухомлинського з питання гуманістично орієнтованого освітнього процесу в початкових класах як однієї з умов виховання свободи і відповідальності учнів дає підстави визначити такі основні положення цього процесу: шанобливе ставлення до дитини; розвиток вихованця як суб'єкта співтворчості, пізнання та спілкування; виховання морально-емоційної культури взаємовідносин; формування в учня емоційно-цілісного досвіду розуміння іншої людини; створення умов для розкриття творчих здібностей та індивідуального потенціалу школяра.

На підставі ґрунтовного вивчення поглядів науковців з досліджуваної проблеми ми визначаємо гуманістично орієнтований освітній процес як процес зміни та оновлення його змісту, цілей і форм з метою формування в молодших школярів гуманних якостей та гуманістичної свідомості.

Основним результатом цієї роботи є аналіз ідей

В. Сухомлинського щодо побудови гуманістично орієнтованого освітнього процесу в початковій школі як однієї з умов виховання свободи і відповідальності учнів.

Висновки. У процесі проведеного дослідження майбутні вчителі початкової школи БДПУ під час педпрактики в експериментальних школах впроваджували вищевикладені положення В. Сухомлинського. Аналізуючи отримані результати, зазначимо, що 68% молодших школярів експериментальних класів порівнювати поняття “відповідальність”, “доброта”, “свобода” людини з власною поведінкою, до того ж, учні активно брали участь у добродійних справах.

Ми переконані, що проблема гуманістично орієнтованого освітнього процесу в сучасних реаліях школи може і повинна стати предметом спеціальних досліджень, мета яких полягатиме не в тому, щоб прославити і без того визнаного у світі педагога, а щоб розкрити, глибше збагнути багатозначність ідей, бачень В. Сухомлинського і завдяки цьому розширити наше розуміння суті гуманістично орієнтованого освітнього процесу та чітко визначити шляхи його впровадження на практиці.

Література

1. Антонєць М. З любов'ю до дитини-людини (В.О.Сухомлинський про професійно-педагогічну підготовку вчителя) / М. Антонєць // Рідна школа. – 2001. – №2. – С. 7 – 9.
2. Антонєць М. Погляди В.О. Сухомлинського на процес шкільного навчання / М. Антонєць // Рідна школа. – 2002. – №6. – С. 16–18.
3. Гуманістично спрямований виховний процес і становлення особистості: зб. наук. праць / Редкол.: О.В. Сухомлинська та ін. – К. : ВІРА інсайт, 2001. – Кн. 1. – 339 с.
4. Крамаренко А. М. Внесок В.О.Сухомлинського в професійно-педагогічну підготовку вчителя початкових класів / А. М. Крамаренко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. праць. – Київ, 2003. – Вип. 29. – С. 187 – 191.
5. Любар О. Предтеча нової зорі педагогічної думки України (В.О.Сухомлинський і національна школа) / О. Любар, Д. Федоренко // Початкова школа. – 1999. – №9. – С. 5-8.
6. Мазоха Д. С. Гармонія творення людини: Гуманізм педагогіки В.О.Сухомлинського в нове тисячоліття: монографія / Д. С. Мазоха. – К. : Навч. посібники, 2000. – 112 с.
7. Савченко О. Реформування змісту шкільної освіти в контексті педагогічної спадщини Василя Сухомлинського / О. Савченко // Початкова школа. – 1999. – №9. – С. 1-4.
8. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 3. / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 5-279.
9. Сухомлинський В.О. Сто порад учителєві. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 2 / В.О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 417-670.
10. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори: В 5-ти т. – Т. 2 / В.О. Сухомлинський. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 149-416.

References

1. Antonets', M. (2001). Z lyubov'yu do ditini-lyudini (V.O.Sukhomlinskiy pro professoriy-pedagogichnu pidgotovku vchitelya). Ridna shkola. 2. 7 – 9 [in Ukrainian].
2. Antonets', M. (2002). Poglyadi V.O. Sukhomlins'kogo na protses shkil'nogo

navchannya. Ridna shkola. 6. 16 – 18 [in Ukrainian].

3. Sukhomlins'ka, O. et al (2001). Gumanistichno spryamovaniy vikhovnyy protsess i stanovleniye osobistostf. Kiiv: VIRA Insayt, 1. [in Ukrainian].

4. Kramarenko, A.M. (2003). Vnesok V.O.Sukhomlins'kogo v professoriy-pedagogichnu tvorgotovku vchitelya pochatkovikh klasiv. Pedagogika i psikhologiya formuvannya tvorchoi osobistosti: problemi i poshuki. Kiiv, 29. 187 – 191 [in Ukrainian].

5. Lyubar, O. & Fedorenko, D. (1999). Predtecha novoi zori pedagogichnoi dumki Ukraini (V.O.Sukhomlins'kiy i natsional'na shkola). Pochatkova shkola. 9. 5 – 8 [in Ukrainian].

6. Mazokha, D. (2000). Garmoniya tvorennya lyudini: Gumanizm pedagogiki V.O.Sukhomlins'kogo v nove tisyacholittya: monografiya. Kiiv: Navch. posibniki [in Ukrainian].

7. Savchenko, O. (1999). Reformuvannya zmistu shkil'noi osviti v kontekstf pedagogichnoi spadshchini Vasilya Sukhomlins'kogo. Pochatkova shkola. 9. 1 – 4 [in Ukrainian].

8. Sukhomlins'kiy, V.O. (1977). Sertse viddayu dityam. Vol. 3. Kiiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].

9. Sukhomlins'kiy, V.O. (1976). Sto porad uchitelevf. Vol. 2. Kiiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].

10. Sukhomlins'kiy, V.O. (1976). Yak vikhovati spravzhnyu lyudinu. Vol. 2. Kiiv: Rad. Shkola [in Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті на основі аналізу праць В. Сухомлинського представлено розвиток ідей гуманізму, поглядів на дитину, її права на свободу і гідність як відповідальної особистості. Автором підкреслено, що багато вдумливої уваги присвячено проблемі гуманістично орієнтованого освітнього процесу в найвідоміших працях В. Сухомлинського: “Серце віддаю дітям”, “Павлиська середня школа”, “Духовний світ школяра”, “Сто порад учителеві”, “Як виховати справжню людину” та у ряді статей, що публікувалися у найрізноманітніших періодичних виданнях. Визначальною професійною якістю вчителя, підкреслено в роботі, В. Сухомлинський вважав здатність ставитися до дитини як до найвищої цінності у власній педагогічній діяльності, для чого потрібно постійно проникати в її духовний світ, вивчати мислення, почуття, характер, інтереси, стан здоров'я і ніколи не вбачати якоїсь жертвовності у такій справі. Слід визначити, що основним вектором освітнього процесу було визначено виховання свободи та відповідальності особистості. Автором розглянуто деякі положення сучасних психолого-педагогічних досліджень, присвячених питанню гуманізації освітнього процесу в спадщині Павлиського Добротворця. Аналіз поглядів педагога дає підстави визначити такі основні положення цього процесу: шанобливе ставлення до дитини; розвиток вихованця як суб'єкта співтворчості, пізнання та спілкування; виховання морально-емоційної культури взаємовідносин; формування в учня емоційно-цілісного досвіду розуміння іншої людини; створення умов для розкриття творчих здібностей та індивідуального потенціалу школяра.

На підставі ґрунтовного вивчення спадщини великого педагога з досліджуваної проблеми, автором визначено гуманістично орієнтований освітній процес як процес зміни та оновлення його змісту, цілей і форм з метою формування в молодших школярів гуманних якостей та гуманістичної свідомості.

Ключові слова: *гуманістично орієнтований освітній процес, молодші школярі, гуманні якості, гуманістична свідомість.*